

ЗАСОБИ ЗАЛУЧЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДО ВІДБУДОВИ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ (1943–1950 рр.)

У статті здійснено аналіз засобів залучення трудових ресурсів для відбудови важкої промисловості України. З'ясовано, що добровільному виїзду в східні райони країни перешкоджали незадовільні умови утримання на мобілізаційних пунктах та невирішеність побутових проблем у місцях проживання трудового контингенту.

***Ключові слова:** мобілізація, відбудова, трудові ресурси, важка промисловість.*

У міру звільнення України від нацистських окупантів радянська влада констатувала, практично повне руйнування важкої промисловості країни, яка потребувала докорінного відновлення. Німці добре розуміли, що підприємства визволених регіонів УРСР становили важливий резерв для зміцнення ВПК СРСР, зростання його виробничих потужностей, а отже, для безперервного збільшення масштабів поставок танків, артилерійсько-стрілецького озброєння, літаків і боєприпасів наступаючій Червоній армії. Аби не допустити цього, німці під час відступу руйнували все, що тільки могли, вдаючись до тактики «випаленої землі». В результаті чого, на руїни було перетворено 16150 промислових підприємств, 164 доменні та мартенівські печі, 135 прокатних станів. Тільки в Донбасі було виведено з ладу 882 шахти з річною продуктивністю понад 115 млн т вугілля на рік, зруйновано 54 рудники в Криворізькому залізорудному басейні, всі рудники Нікопольського марганцевого басейну. Висаджено в повітря електростанції, шляхопроводи, водогони¹.

Зіткнувшись з такими проблемами, радянське керівництво уже в ході війни взялося активно відновлювати промисловий потенціал республіки. Спеціально з цією метою Держплан СРСР, місцеві партійні і господарські органи під керівництвом Державного Комітету Оборони (далі — ДКО) розробили відповідні плани, згідно з якими пріоритетним вважалося відновлення виробництва на об'єктах важкої індустрії, відродження паливної, енергетичної та металургійної бази України. Однак величезні масштаби відбудовних робіт потребували відповідної кількості робочої сили, особливо спеціалістів (у країні лишилося близько 17% кадрових робітників). Саме з цим якраз і були проблеми. Упродовж воєнного протистояння загинув кожний п'ятий українець. До Німеччини насильно вивезли близько 2,4 млн

чол., а загалом за час окупації населення республіки скоротилося на 13614 тис. чол.² Намагаючись вирішити дану проблему, уряд вдався до масштабного залучення робочої сили практично з усіх регіонів країни, причому, трудова мобілізація не завжди мала добровільний характер.

Мета даної публікації — розкрити різні методи мобілізації робітників на відбудову важкої промисловості, а також з'ясувати основні проблеми, з якими їм довелося зіткнутися на виробництві й у матеріально-побутовій сфері.

Проблема мобілізації робочої сили на відновлення економіки України тривалий час залишалася поза увагою вітчизняних істориків. Лише останнім часом з'явилася низка наукових розвідок з цієї проблематики, в яких дослідники висвітлюють різні суперечливі аспекти відбудови важкої промисловості. Серед них слід насамперед назвати публікації М. Лободи, Л. Хойнацької, О. Потильчака, О. Буцько, В. Левикіна³. Разом з тим, вони повністю не розкривають такий аспект проблеми, як методи мобілізації та соціальні проблеми мобілізованих робітників на підприємствах.

Забезпечення необхідної кількості робочої сили для промисловості покладалося на Комітет з обліку й розподілу робочої сили при РНК СРСР та обласні військкомати. Нарівні з цим відбувався організований набір робітників безпосередньо підприємствами, а також поповнення його добровольцями з різних груп населення: жінок-домогосподарок, пенсіонерів, інвалідів війни, підлітків.

Засоби залучення на відбудовчі роботи були різні — добровільні, на договірних засадах (використовувався в основному в сільській місцевості), примусові. За даними, наведеними у праці М. Ковалю, вже на першому етапі відбудови на транспорт і в промисловість було мобілізовано у різний спосіб близько мільйона чоловіків і жінок, переважно з числа селян⁴.

На початковому етапі мобілізації радянській владі вдалося завдяки вдало проведеній пропагандистській кампанії мобілізувати певну кількість робітників на добровільних засадах. Велику допомогу в цьому їй надали профспілки і комсомол. Саме комсомольська молодь, часто керуючись патріотичними почуттями, добровільно від'їздила в промислові регіони. Причому проводи, як правило, з агітаційних мотивів, проводилися в урочистій обстановці з концертами в театрах, мітингами, після чого в оформлених відповідним чином вагонах з квітами, пропагандистськими плакатами їхала молодь з руїн піднімати промисловість країни⁵.

Утім уже з осені 1943 р. місцеве партійне керівництво повідомляло, про неможливість виконання мобілізаційних замовлень для промисловості через небажання населення їхати в промислові регіони країни. Однією з причин такої ситуації стала погана організація. Завербовані робітники практично завжди зіштовхувалися з нестерпними побутовими умовами в пунктах для відправки, про що повідомляли в своїх листах рідним. Через відсутність

можливості вчасно організувати транспорт для відправки працівників до пунктів призначення, останні тижнями, а то й місяцями, жили в бараках, чекаючи дня від'їзду.

Про організаційні проблеми неодноразово повідомлялося в центральні партійні органи. Так, уповноважений наркомату будівництва в м. Краматорськ Б. Мутгер 17 жовтня 1943 р. писав на адресу секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка, що він не має необхідного транспорту, фінансів для проведення вербування робітників і перевезення мобілізованих з Харківської і Сумської областей. Чинownik також вказував на велику вірогідність ускладнень під час перевезень робітників залізниць⁶. В довідці про стан плинності робочої сили на шахтах Донбасу за 1943 р. також наводяться аналогічні факти, окрім того, зазначається, що часто з боку окремих райкомів партії спостерігається бездушне ставлення до завербованих людей. Їх направляють пішки разом з валізами та речовими мішками до залізничних станцій на відстань у 100–150 км. Такі випадки мали місце в Цюрупинському, Голопристанському і Скадовському районах Миколаївської області⁷. Заступник секретаря ЦК КП(б)У Горобець у липні 1944 р. надіслав телеграму на адресу начальника пересування військ львівської дороги, в якій наголошував, що тривале перебування мобілізованих на збірному пункті в Станіславському облвоєнкоматі (тут з червня перебувало 200 чол.) дезорганізує роботу «вербування», викликає витрати продуктів харчування, виданих робітникам на дорогу. Таким чином, все це викликає небажані наслідки для подальшої кампанії⁸.

Важкими були матеріально-побутові умови робітників важкої промисловості. Працюючи в таких умовах та отримуючи за неї низьку платню, робітники навіть не були забезпечені з боку держави елементарними побутовими зручностями та належним житлом, що значно підривало їх моральний та фізичний стан, негативно відбиваючись на ефективності роботи.

Як правило, мобілізовані трудові ресурси вимушені були тулитися в землянках, підвалах, перебудованих сараях та інших не придатних для проживання приміщеннях. У кращому разі величезні цегляні казарми, що збереглися з початку ХХ-го століття, перетворювали на гуртожитки. В свою чергу новозбудовані бараки часто-густо на окремі приміщення та кімнати не ділилися. В них з метою економії площі влаштовувалися тільки нари, іноді в два яруси. В землянках та наметах практично не було побутових зручностей, тому виконання господарських робіт (приготування їжі, прання, прибирання) надзвичайно ускладнювалося. З цього приводу Л. Хойнацька цілком влучно зазначає, що в таких умовах побут робітників начебто був сконцентрований на спальному місці — ліжку, лежанку, розкладушці. Сидячи на ліжку, їли, читали, виконували господарські справи⁹.

Практично відразу після прибуття трудових контингентів перед адміністраціями та фабрично-заводськими і місцевими комітетами (ФЗМК) підпри-

емств постали проблеми житла, створення елементарних умов побуту й організації відпочинку, які так і не були вирішені. Розуміючи це, партійне керівництво на місцях неодноразово сигналізувало в «центр» про неможливість налагодження нормальних побутових умов прибуваючим мобілізованим робітникам, що викликало серед останніх значне незадоволення таким станом речей і призводило до дезертирства.

З цього приводу в довідці «Про використання молодих робітників у вугільній промисловості Сталінської (Донецької) і Ворошиловградської областей» за березень 1944 р. зазначається: «Самовільне вибуття робітників з підприємств вугільної промисловості Донбасу, комбінатів «Сталінвугілля» і «Ворошиловградвугілля» набуло масового характеру і збільшується з прибуттям нових робітників. Так, наприклад, якщо на 1 лютого 1944 р. з прибулих робітників у комбінат «Сталінвугілля» в кількості 49547 дезертирувало 1913 чол., або 3,9% від загальної кількості, то вже на 1 березня 1944 р. із прибулих на комбінат — 53585 чол., дезертирувало 3000 чол., або 5,6% від загальної кількості. Ще гірше становище по комбінату «Ворошиловградвугілля». Якщо на 1 лютого 1944 р. з прибулих на комбінат 33389 чол. дезертирувало 5294 чол., або 15,5%, то вже на 1 березня з 36699 чол. дезертирувало 7133 чол., або 19,4%»¹⁰.

У документі наголошувалося, що основною причиною такого незадовільного стану на підприємствах вугільної промисловості стала відсутність мінімальних матеріально-побутових умов для робітників. Тільки в «Сталінвугіллі» гуртожитками були забезпечені 77,8% робітників, інші розміщувалися на приватних квартирах, селах і хуторах, у «Ворошиловградвугіллі» цей показник складав 39,7%¹¹. У приміщеннях скрізь спостерігалася антисанітарія, відсутність столів, стільців, тумбочок та іншого найнеобхіднішого інвентарю, а той, що був у наявності, — пошкоджений. Робітники зазначеної галузі навіть наполовину не були забезпечені постільною білизною, через відсутність мила люди не могли помитися по 2–3 місяці¹².

Така ситуація спостерігалася в більшості гуртожитків підприємств важкої промисловості, хоча згідно з нормами держінспекції гуртожитки мали бути забезпечені ліжками, або тапчанами, постільною білизною (матрацами, подушками, ковдрами, простирадлами), а також меблями, вішалками, столами, стільцями чи лавками. Приміщення повинні бути забезпечені сушилками для одягу, а також кухнями для приготування їжі, з усім необхідним посудом. Прибулі робітники перед поселенням мали пройти через санітарний пункт, а їх одяг через дезкамери, після чого проводилось заселення¹³. Однак на практиці ці вимоги не виконувалися.

Загалом на 10 лютого 1944 р. з мобілізованих 79159 робітників для Донецького басейна, дезертирувало 9651 чоловік, що складало 12,1% від загальної кількості. Завідувач відділу вугільної промисловості ЦК КП(б)У

Бережний в своїй довідці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка писав, що причина такого стану речей ховається знову ж у «важких побутових умовах, в які потрапляють мобілізовані робітники. При відвідування гуртожитку шахти 4/5 «Нікітовка», і в розмові з робітниками мною виявлено наступне: через відсутність мила робітники не вмиваються по 2–2,5 місяці, вугілля не підвозиться, в гуртожитках немає води, світла, відер, — зазначалося в документі. — Робітники сплять на голих дошках, постільних комплектів немає. Прання білизни не організоване і робітники вимушені спати в тому одязі, в якому працюють. У їдальні на цій шахті брудно, недостатньо посадкових місць, зарплата затримується по 2–2,5 місяці, присутні факти масових обрахувань людей. Такий же стан і на шахтах Хацапетівського шахтоуправління тресту «Ордженікідзевугілля»¹⁴.

Подібна ситуація спостерігалася практично на кожному промисловому підприємстві. Належне забезпечення побутових умов робітників, на окремих підприємствах швидше було виключенням із правил, аніж аксіомою. Зрозуміло, що в умовах відбудови, коли зруйновану вщент промисловість доводилося відбудовувати практично з «нуля», держава не завжди могла забезпечити всім необхідним робітників, власне, на це були об'єктивні причини (дефіцит робочої сили, зруйновані комунально-господарські установи, потреба фронту в військовій техніці, відсутність будівельних матеріалів), що вимагали якнайшвидшого вирішення. Принаймні на законодавчому рівні радянське керівництво намагалось їх вирішити, ухвалюючи відповідні постанови (ДКО «Про створення житлового будівництва», РНК СРСР «Про заходи щодо відбудови індивідуального житлового фонду у визволених районах та посилення індивідуального житлового будівництва у містах і робітничих селищах СРСР»), однак все складалось по-іншому.

На місцях партійне керівництво в особі керівників трестів і шахт не завжди виконувало покладені на них обов'язки через відсутність відповідного будівельного реманенту та часу. Однак, поряд з цим мало місце і безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків.

Наприклад, начальник Українського Республіканського управління Міністерства трудових ресурсів Ф. Горенков в одній зі своїх довідок писав, що згідно перевірки 71 підприємства в 10 областях України за 1943–1947 рр. було виявлено ряд фактів злочинно-недбалого ставлення до побутових потреб робітників. Встановлено, що окремі керівники прибулих працівників з училищ і шкіл ФЗО використовують не за фахом, на різних роботах, а також самоуправно, всупереч існуючим законам, знижують їм розряди встановлені кваліфікованими випускними комісіями¹⁵.

Болючим питанням, серед нагальних проблем, що вимагали першочергового вирішення, залишалось нормальне харчування та постачання продовольства державними установами. Секретарі обкомів постійно сигналізу-

вали в центр про неможливість вчасно, а головне, повністю забезпечити робітників підприємств необхідними промисловими і продуктовими товарами власними силами.

Секретар Полтавського обкому КП(б)У В. Марков у грудні 1943 р. доповідав Хрущову наступне: «Ми позбавлені будь-якої можливості не тільки якогось часткового постачання робітників продтоварами, а навіть не маємо можливості в окремих випадках надавати допомогу особливо потребуючим робітникам і партійно-радянським працівникам»¹⁶.

Згідно з вимогами, харчування робітників мало відбуватися тричі на день, але в більшості випадків ці норми не виконувалися. Інколи вдавалося налагодити тільки дворазове харчування та ще й поганої якості. Таким було харчування в тресті «Ворошиловбуд», причому меню складалося лише з першої страви. В їдальні заводу «Червоний Профінтерн» міста Дніпропетровськ харчування взагалі було одноразовим, а робітники і випускники профучилищ підприємств Дрогобицької області: (УСВР-4, Облігпром, дрогобицький завод № 1) готували собі їжу в гуртожитках, купуючи продукти на місцевих ринках, оскільки, їдалень там взагалі не було¹⁷.

На тих підприємствах, де їдальні працювали, нерідко бракувало столового приладдя (виделок, ложок, тарілок), не вистачало посадкових місць, робітники іноді вистоювали в чергах понад годину. В більшості випадків працюючі не забезпечувалися гарячими стравами.

Так, на шахтах комбінату «Сталінвугілля» діяло 208 їдалень на 16015 місць, що забезпечувало робітників харчуванням на 70%, на шахтах комбінату «Ворошиловградвугілля» цей показник становив 48,2%. Трохи кращою була ситуація із постачанням по продуктовим карткам робітників, на даних підприємствах. М'ясом і рибою працюючий персонал був забезпечений на 81%, хлібом та жирами — на 100%, цукром і кондитерськими виробами — на 82%, крупами — на 72%¹⁸.

Ще однією проблемою, з якою довелося зіштовхнутися партійному керівництву, була корупція в лавах місцевих уповноважених з мобілізації та на мобілізаційних пунктах робочої сили. Відповідні тенденції спостерігалися в багатьох областях України. У грудні 1943 р. уповноважений нарокомвугілля СРСР І. Пугач повідомляв завідувача вугільного відділу ЦК КП(б)У С. Бережного про такі випадки. Він зокрема, зазначав, що хабарництво процвітало в Харківській і Полтавській областях. Наприклад, уповноважений з мобілізації Зачепилівського району Харківської області Ф. Поляков повертав додому за хабарі мобілізованих на роботи в Донбас. До таких засобів особистого збагачення вдавалися уповноважений К. Бахмет (Старовірський район), Я. Мірошніченко (Красноградський район). У Лубнах Полтавської обл. уповноважений Зінченко (працював помічником начальника тресту «Первомайськвугілля») за хабарі звільняв від відправки

на відбудову промисловості дружин колишніх поліцейських і перекладачів¹⁹.

Хабарники брали все — від грошей до самогону і сушених яблук. Той же Поляков, запрошуючи людей з повітками для відправки на роботу до себе додому, брав «данину» у вигляді самогону, курей, сушених яблук, олії тощо. Аби не бути запідозреним у протиправних діях, він відправляв мобілізованих на збірний пункт до Краматорська, а звідти відпускав по домівках²⁰.

Як бачимо, в післявоєнній Україні в більшості випадків не вдавалося забезпечити мобілізованих робітників мінімальними побутовими умовами, що призводило до поширення дезертирства й відмови добровільно їхати на відбудову важкої промисловості. Завідувач відділу вугільної промисловості ЦК КП(б)У Бережний у жовтні 1943 р. повідомляв Коротченку, що упродовж останніх тижнів темпи мобілізації робітників вугільної промисловості Донбасу вкрай знизилися, а в ряді районів Чернігівської, Запорізької і Сумської областей ця робота практично призупинилася²¹. Для боротьби з дезертирством у країні знову активно запрацював указ 1941 р. про «дезертирів з виробництва». Згідно з ним робітники, які самовільно залишили свої підприємства, підлягали ув'язненню терміном від 3 до 8 років. Як наслідок, за липень–серпень 1944 р. до кримінальної відповідальності було притягнуто понад 30 тис. втікачів²².

У такій ситуації працівники вугільної промисловості побоювалися, що мобілізаційні заходи, особливо в західних регіонах країни, можуть бути зірвані через розповсюдження серед населення об'єктивних відомостей про важкі умови життя та праці на новому місці. Активно в такому дискредитаційному напрямку в Галичині працювали українські повстанці. Для запобігання таким явищам, влада підключала органи держбезпеки. Саме вони повинні були виявляти у населених пунктах Західної України тих, хто гальмував цей процес, і намагатися знищити їх, створивши тим самим передумови для спокійного оргнабору людей. Контроль за ходом мобілізації покладався на обкоми партії.

В одній з численних постанов ЦК КП(б)У, що стосувалися Дрогобицької області, з цього приводу зазначалося: «Зобов'язати бюро обкому КП(б)У перевірити стан оргнабору в області, приділивши особливу увагу селам, враженими українсько-німецькими націоналістами. Розчистити ці села від бандитських елементів, створивши тим самим передумови для проведення мобілізації на основі політично-масової роботи, ні в якому разі не допускаючи примусового вербування, вживаючи найсуворіших заходів до порушників радянських законів»²³.

Однак, незважаючи на заклики не вдаватися до примусової мобілізації, місцеві органи влади з метою виконання планів набору робочої сили нерідко

застосовували їх. Наприклад, в селах Добромисьького і Рудківського районів Дрогобицької області за вказівкою представника обкому КП(б)У в червні 1946 р. було організовано облаву-мобілізацію сільського населення за участю працівників МВС, бійців винищувальних загонів і уповноважених райкомів КП(б)У. Замість оргнабору за принципами добровільності та укладання індивідуальних договорів «вербувальниками» було здійснено озброєні нальоти на церкви під час богослужіння, стрілянину по втікачам, обхід будинків, захоплення та арешт їхніх мешканців. Серед них були хворі, інваліди, багатодітні жінки, яких під конвоєм автоматників відправляли в райцентри, тримали в арештантських приміщеннях і не випускали звідти аж до посадки на поїзди²⁴.

Факти проведення насильницької мобілізації в цьому регіоні підтвердила також перевіряюча комісія від ЦК КП(б)У. У звіті зокрема констатовалося: «Перевіркою встановлено, що в Дрогобицькій області при проведенні організованого набору робочої сили для промисловості і транспорту, замість посилення політично-масової і пояснювальної роботи серед населення і на основі цього, вербувати людей на виробництво без примусу, притримуючись принципу добровільності, партійні і радянські організації стали на шлях насильного набору робочої сили»²⁵.

Часто радянська влада влаштовувала в прямому сенсі облави на сільську молодь, з метою відправки їх до шкіл ФЗН. Відповідні дії мали місце в селах Станіславської, Сумської, Київської та інших областей України. Аби унебезпечити себе від цього, молодь при появі партійних «вербувальників» тікала з домівок, переховувалася у родичів та друзів, чинила втечі безпосередньо під час транспортування до місць навчання, одним словом, застосовувала практично весь свій арсенал ухиляння від мобілізації, набутий за часів німецької окупації, коли її примусово відправляли на роботи до Німеччини. Наприклад, в ешелоні, відправленому зі станції Прилуки Чернігівської області 16 грудня 1943 р., з 1018 чол. прибули на станцію Авдаково всього 854 робітники, інші втекли в дорозі, зі 110 робітників, відправлених зі станції Зерново Сумської області в грудні 1943 р., прослідувало через Харків всього 90, з наступної партії в 47 чол., відправленої звідси до Харкова, прибуло 32 молізованих²⁶.

Намагаючись зменшити дезертирство мобілізованих із сільської місцевості, партійне керівництво з другої половини 1944 р. поновило залучення робочої сили з колгоспів на договірних засадах. Раднарком УРСР спільно з наркоматом вугільної промисловості розробив заходи щодо укладання договорів між вугільними шахтами та колгоспами. Згідно з домовленостями керівництво колгоспів зобов'язувалося направляти на роботу в Донбас по 1–2 колгоспники терміном від 6 місяців до одного року без права відкликання. У свою чергу вугільні трести забезпечували їх заробітною платнею, житлом,

постільною білизною, спецодягом, продовольчим та промисловим постачанням. Розподіл робочої сили мав відбуватися в день прибуття до місця призначення групами з одного села чи району, а оформлення на роботу — протягом доби після розміщення в гуртожитках²⁷.

Значну роль у відродженні важкої промисловості відіграли засоби з ревакуації робітників й ІТП зі східних регіонів СРСР, а також часткова демобілізація за спеціальним наказом ДКО робітників шахтарських професій з лав Червоної армії. Наприклад, відповідно до постанови ДКО від 26 жовтня 1943 р. «Про першочергові заходи щодо відновлення вугільної промисловості Донецького басейну» народним комісаріатом оборони з діючої армії були відправлені 600 інженерно-технічних працівників, які раніше працювали у вугільній промисловості²⁸. Механізм, за яким відбувалося відкликання, був досить простим. Промислові підприємства відправляли запити зі списками потрібних робітників у наркомат оборони СРСР, який і проводив розшук спеціалістів по військових частинах за допомогою польової пошти. Таким чином, в Донбас у квітні 1943 р. прибуло 90 демобілізованих військовослужбовців, які раніше керували шахтарськими колективами або займали інженерно-технічні посади на шахтах і трестах²⁹.

Помітну роль у вирішенні кадрової проблеми відіграли заходи партійного керівництва на звільнення всіх військовозобов'язаних, які працювали на відбудові, від мобілізації в армію, включаючи призовників 1922–1926 рр. народження та випускників ФЗН і ремісничих училищ. Активно використовувалися на відбудовних роботах і військовозобов'язані старшого віку (до 40 років). Так, у IV кварталі 1943 р. наркомат оборони мав мобілізувати із звільнених регіонів країни і передати наркомвугіллю 50 тис. військовозобов'язаних старшого покоління. Однак, згідно з повідомленням генерал-майора Чернишова завдання виконати не вдалося через відсутність необхідної кількості людей. В розпорядженні військового відомства перебувало лише 29561 чол., із яких для вугільної промисловості мобілізували 17894 чол., (а крім даної галузі потрібно було мобілізувати робочу силу і в інші)³⁰. Аби покращити ситуацію, завідділом вугільної промисловості Бурмистров навіть пропонував ДКО збільшити призовний вік для робіт в промисловості до 55 років, а також про дозвіл мобілізувати нестройових віком понад 30 років³¹.

Власне, це стало однією з причин того, що до відбудовних та експлуатаційних робіт активно стали залучати військовополонених та інтернованих німців, і так званий спецконтингент, тобто осіб, які служили німецькій владі (власівців, поліцаїв, старост) та військовослужбовців Червоної армії, які повернулися з полону. За даними Л. Суюсанова тільки на шахтах Донецької області працювало близько 70 тис. чоловік військовополонених та інтернованих німців, спецконтингенту та переселенців з

Польщі³². Загалом на червень 1945 р. в Україні налічувалося 494 500 військовополонених, задіяних на відбудові важкої промисловості³³.

До використання зазначених категорій робітників партійне керівництво змушене було вдатися саме через катастрофічний брак робочих рук, що виявився відразу після звільнення українських територій від гітлерівських загарбників. Слід зазначити, що даний контингент був надзвичайно дешевою робочою силою.

В якості висновку, необхідно наголосити, що для відбудови важкої промисловості тодішня влада використовувала всі можливі засоби мобілізації. До лав мобілізованих потрапляли різні категорії населення: від селян до німецьких військовополонених. Через непродуману кампанію «вербування», мобілізовані часто змушені були упродовж тривалого часу перебувати в незадовільних побутових умовах у пунктах пересилки та безпосередньо на місцях призначення. Примусовий характер трудових мобілізацій, а також невирішеність багатьох матеріально-побутових питань спричинили негативне ставлення значної частини населення до цих кампаній, прагнення unikнути вивезення на роботу у східні області республіки, втечі, що набули масового характеру. Водночас мобілізаційні заходи уряду дозволили, в основному, розв'язати проблему трудових ресурсів для відродження важкої індустрії, що мало доленосне значення для країни, знекровленої війною, й створило передумови для її поступального розвитку у повоєнний період.

¹ Хойнацька Л. Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // *Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей.* — К., 2005. — Вип. 8. — Ч. 2. — С. 259.

² Хлусов М. Развитие советской индустрии (1946–1958 гг.). — М., 1977. — С. 20.

³ Лобода М. Залучення іноземних військовополонених до відбудови виробничих об'єктів України 1943–1950 рр. // *Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей.* — К., 2006. — Вип. 10. — Ч. 2. — С. 346–359; Хойнацька Л. Відновлення машинобудівної індустрії України його соціальні наслідки (1943–1950 рр.) — К., 2003; *Ї ж:* Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // *Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей.* — К., 2005. — Вип. 8. — Ч. 2. — С. 259–264; *Ї ж:* Соціальне становище працівників важкої промисловості у воєнні та перші повоєнні роки // *Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей.* — К., 2005. — Вип. 9. — Ч. 3. — С. 191–205; Буцько О. Військовополонені в СРСР (1941–1945 рр.) // *Укр. іст. журн.* — 2000. — № 4. — С. 120–126. *Её же:* Продовольственное обеспечение немецких военнопленных в годы Великой Отечественной войны // *Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей.* — К., 2003. — Вип. 7. — Ч. 2. — С. 168–172; Левикін В. Процесс репатриации немецких військовополонених з СРСР у

1945–1956 роках // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей. — К., 2003. — Вип. 7. — Ч. 2. — С. 190–199.

⁴ Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). — К., 1999. — С. 299.

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1, оп. 23, спр. 606, арк. 105.

⁶ Там само. — Оп. 30, спр. 669, арк. 62.

⁷ Там само. — Оп. 76, спр. 873, арк. 16.

⁸ Там само. — Спр. 1201, арк. 119.

⁹ Хойнацька Л. Соціальне становище працівників важкої промисловості у воєнні та перші повоєнні роки. — Ч. 3. — С. 194.

¹⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1., оп. 76, спр. 873, арк. 7-8.

¹¹ Там само. — Арк. 8.

¹² Там само. — Арк. 9.

¹³ Там само. — Ф. 1, оп. 76, спр. 873, арк. 17.

¹⁴ Там само. — Спр. 903, арк. 295.

¹⁵ Там само. — Оп. 30, спр. 670, арк. 145.

¹⁶ Там само. — Оп. 23, спр. 1356, арк. 2.

¹⁷ Там само. — Оп. 76, спр. 893, арк. 148.

¹⁸ Там само. — Оп. 30, спр. 670, арк. 150.

¹⁹ Там само. — Оп. 76, спр. 903, арк. 252.

²⁰ Там само. — Арк. 254.

²¹ Там само. — Оп. 76, спр. 903, арк. 293.

²² Коваль М. Назв. праця. — К., 1999. — С. 229.

²³ ЦДАГО України. — Оп. 16, спр. 50, арк. 145.

²⁴ Хойнацька Л. Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.). — С. 262.

²⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 16, спр. 50, арк. 142.

²⁶ Там само. — Оп. 76, спр. 873, арк. 14.

²⁷ Хойнацька Л. Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.). — С. 260.

²⁸ Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам. — М., 1968. — Т. 3. — С. 177.

²⁹ Суюсанов Л. Відродження Донбасу: кадрове питання (1943–1945 рр.) // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей. — К., 2002. — Вип. 6. — С. 275.

³⁰ ЦДАГО України. — Оп. 76, спр. 903, арк. 266.

³¹ Там само.

³² Суюсанов Л. Відродження Донбасу: кадрове питання (1943–1945 рр.). — С. 275.

³³ Лобода М. Назв. праця. — С. 349.

В статье осуществлен анализ средств привлечения трудовых ресурсов для восстановления тяжелой промышленности Украины. Установлено, что добровольному выезду в восточные районы страны препятствовали неудовлетворительные условия содержания на мобилизационных пунктах и неразрешенность бытовых проблем в местах проживания трудового контингента.

Ключевые слова: мобилизация, восстановление, трудовые ресурсы, тяжелая промышленность.

In the article the analysis of means of engaging of labour resources for renewal of heavy industry of Ukraine is done. It is set that the unsatisfactory terms of maintenance on mobilization points and domestic problems in the places of residence of labour contingent hindered voluntarily departure to the east districts of country.

Keywords: mobilization, renewal, labour resources, heavy industry.